

ŞƏKİ BÖLGƏSİNİN ANTİK DÖVR QƏBİR ABİDƏLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏ TARİXİ

Nərmin Mirzə qızı Məmmədli

AMEA-nın Arxeologiya və Antropologiya İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

*nermin.mmmmdl07@gmail.com

Şəki, Qafqaz Albaniyasının əhəmiyyətli bölgələrindən biri olaraq, antik dövr qəbir abidələrinin zənginliyi ilə seçilir və bu abidələr bölgənin qədim mədəni irsini araşdırmaq üçün əvəzsiz mənbə hesab olunur. Məqalədə, qəbir abidələrinin öyrənilməsinin əhəmiyyəti vurğulanmış, Şəki bölgəsinin antik dövr insanlarının dini dünyagörüşləri və dəfn adətlərinin praktiki və nəzəri tədqiqatlar əsasında öyrənilməsi tarixindən bəhs edilmişdir. Burada, tədqiq olunan qəbir abidələrinin quruluşu və onların spesifik xüsusiyyətləri də təhlil edilmişdir. Bundan əlavə, son illər ərzində Kiş-Doxun və Təpəbaşı abidələrində aparılmış arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində əldə edilmiş yeni məlumatlar da məqalədə öz əksini tapmışdır ki, bu da qədim Albaniyanın dəfn adətlərinin öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: antik dövr, Şəki, nekropol, kollektiv dəfn, küp qəbir

GİRİŞ

Qafqaz Albaniyası insanların antik dövr mənəvi aləminin, dini etiqadlarının öyrənilməsi bilavasitə qəbir abidələrinin tədqiqi ilə bağlıdır. Qəbir abidələri mənsub olduqları cəmiyyətin dünyagörüşlərini, axirət dünyasına inanclarını, sosial-iqtisadi vəziyyətlərini, habelə, başqa mədəniyyətlərlə əlaqəsini özündə ehtiva edən önəmli mənbələrdir. Odur ki, qəbir abidələrinin öyrənilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir.

Qafqaz Albaniyasının qəbir abidələri, dəfn ayinləri haqqında ilk sistemativ tədqiqat əsərləri R.Göyüşova məxsusdur. O, “Qafqaz Albaniyasının dəfn ayinlərinin tipologiyası və inkişaf qanunauyğunluqları haqqında (IV-VIII əsrlər)” məruzəsinin tezisi [1] Albaniyanın qəbir abidələrini və dəfn ayinlərini tədqiq etmiş, mövcud dəfn ayinlərini müəyyən tiplərə ayırmışdır. Müəllif, dəfn ayinlərindəki müxtəlifliyin əsas səbəblərini etnik fərqlər və tarixi-dini ənənələrin təsiri ilə izah edir. Qafqaz Albaniyasının dəfn mərasimlərinin öyrənilməsində sözsüz ki, F.Osmanovun xidmətləri böyük olmuşdur. O, Göyçay-Girdimançay-Ağsuçay hövzəsində apardığı sistemli qazıntılar vasitəsilə bölgənin dəfn adətləri haqqında dəyərli məlumatlar əldə etmişdir. Bunun əsasında müəllif həm bu region, həm də ümumilikdə qədim Albaniya əhalisinin dini inancları barədə məlumatları “Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyəti” adlı monoqrafiyasında [2] cəmləşdirmişdir. Albaniyanın qəbir abidələrinin öyrənilməsində C.Xəlilovun “Материальная культура Кавказской Албании (IV в. до н.э. – III в н.э.)” monoqrafiyası [3] önəmli yer tutur. Əsərdə dəfn abidələrinin geniş təhlili verilmiş, qəbirlərin formaları, yerləşmə tərzləri və arxeoloji xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Albaniyanın qəbir abidələrinin öyrənilməsi məsəli M.Xəlilovun tədqiqatlarında da yer almışdır. Onun “Albaniyanın qəbir abidələri (IV-X əsrlər)” adlı kitabında [4] son antik və orta əsrlərin bütün qəbir tipləri öz əksini tapmış, dəfn ayinləri, etno-mədəni mənsubiyyət məsələləri tədqiq olunmuşdur. Azərbaycanın antik dövr qəbir abidələrini tədqiq edən Q.Qoşqarlı “Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана” kitabında [5] antik dövrdə mövcud olan 7 qəbir tipinin geniş təhlilini vermiş, onlardan 3-nü yerli alban tayfalarının əsas qəbir tipləri kimi xarakterizə etmişdir. Müəllif, qəbir abidələrinin bu və ya başqa tiplərinin etnik cəhətdən eyniləşdirilməsi məsələsinə də diqqət yetirmişdir. Qeyd olunan tədqiqat əsərləri Qafqaz Albaniyasının dəfn ənənələrinin tarixi inkişafını, dini təsirləri və qəbir abidələrinin formalaşmasında rol oynayan əsas amilləri anlamağa kömək edir.

ƏSAS HİSSƏ

Öyrənilmə tarixi

Qafqaz Albaniyasının əhəmiyyətli bölgələrindən olan Şəki ərazisi antik dövr qəbir abidələrinin zənginliyi ilə seçilir və bu abidələr bölgənin qədim dövr mədəniyyətini araşdırmaq üçün dəyərli mənbələrdən hesab olunur. Şəkinin antik dövr qəbir abidələrinin öyrənilməsi bölgədə müxtəlif vaxtlarda aparılan kəşfiyyat xarakterli araşdırmalara və arxeoloji qazıntılara əsaslanır. Bununla da qəbir abidələrinin forma və spesifik xüsusiyyətləri barədə müəyyən məlumatlar əldə olunmuş, həmçinin bu abidələrin bölgənin tarixi-mədəni inkişafı, etnik müxtəlifliyi və dini inanclarının öyrənilməsində mühüm rol oynadığı müəyyən edilmişdir. Şəkidə antik dövrün yaşayış yerləri və qəbir abidələrinin arxeoloji cəhətdən öyrənilməsi görkəmli arxeoloq Nəsim Muxtarovun keçən əsrin 80-ci illərində başladığı tədqiqatlarla bağlıdır. Hələ 1982-ci ildə Kiş kəndinin Doxun məhəlləsində yerləşən Kiş-Doxun abidəsi antik dövrün nekropolu kimi qeydə alınmışdır. Abidə Kiş çayının sağ sahilində, çayın yanındakı hündür relyef (terras) üzərində olmaqla Kiş və Oxud kəndlərinin arasında yerləşir. Təxminən 1 ha ərazini əhatə edən abidə Kiş çayının vaxtaşırı sel sularından uçub dağılmağa məruz qalır. Nəticədə, qəbirlərin bir qismi çaya dağılır. 1985-ci ildə yenə belə uçqunların baş verdiyi zaman N.Muxtarov nekropolda xilasetmə işlərinə başlamışdır. Bununla da, dağılmaqda olan 3 qəbir əsasən maraqlı dəfn adətlərini özündə cəmləşdirən qəbir formaları qeydə alındı. Qəbirlərdə iki və daha çox şəxsin dəfn olunduqları müəyyən olunub [6, s. 11]. 1984-cü ildə Şəkinin Fazıl kəndində Təpəbaşı abidəsi qeydə alındı. Abidədə aparılan xilasetmə və genişmiqyaslı qazıntılar nəticəsində 20-dən çox qəbir abidəsi tədqiq edilmişdir. Təpəbaşı abidəsi əsasən dəmir dövründən son antikə qədər olan dövrü əhatə edən yaşayış yeri və nekropolu kimi müəyyən olunub [7, s. 1]. Abidə cənubdan Böyük düz düzənliyi ilə, cənub-qərbdən Əyriçay çayı ilə sərhədlənən kiçik təpə üzərində yerləşir [8, s. 63].

1986-cı ildə Şəki rayonu ərazisində təsərrüfat işləri zamanı aşkar olunmuş abidələrin öyrənilməsi və yeni abidələrin qeydiyyatına götürülməsi sahəsində işlər davam etdirilmişdir. Təpəbaşı və Kiş-Doxun abidələrində xilasetmə işləri aparılmışdır. Hər iki abidənin təsadüf aşkarlanan qəbirləri dağıntılara məruz qaldığından qəbir formaları və dəfn adətləri qismən öyrənilmişdir [9, s. 6,10-11]. Həmin ildə Kiş çayı hövzəsində aparılan yerüstü kəşfiyyat işləri nəticəsində Kiş kəndinin Tataruşağı məhəlləsindən son antik dövrün artefaktları toplanılmışdır. Əraziyə baxış zamanı N.Muxtarov buranın antik və orta əsrlər dövrünə aid yaşayış yeri və qəbirstanlıq olması qərarına gəlmişdir [9, s. 7].

Keçən əsrin 90-cı illərində də Əyri çay, Kiş çayı hövzələrində çöl-tədqiqat işləri həyata keçirilmişdir. 1990-cı ildə Aşağı Küngüt kəndində Qara Məryəm adlı ərazidə xilasetmə işləri görülmüşdür. Qara Məryəm abidəsi antik dövrün yaşayış məskəni və qəbir abidəsidir. 1990-cı ildə aparılan xilasetmə işlərində burada 6 torpaq qəbir öyrənilmiş, təsərrüfat quyuları və təndir yerləri müəyyən olunmuşdur [10, s. 8].

1997-cı ildə Fazıl kəndinin Təpəbaşı və Yoncalı abidələrində qazıntı işləri görülmüş, mühüm elmi nəticələrə əsas verən tədqiqatlar aparılmış, Böyük düz, Sayvalı və Söyüdlü abidələri qeydiyyatına alınmışdır [11, s. 2]. Yoncalı abidəsi Fazıl kəndinin cənub-qərbində yerləşən və 1 ha-dan çox ərazi əhatə edən təpədən ibarətdir. Yoncalı abidəsində 1997-ci ildə aparılan tədqiqatlar abidənin antik və orta əsrlər dövrünə aid yaşayış yeri və nekropolu olmasını göstərmişdir [11, s. 5].

2003-cü ildə “Şəki Sarıca arxeoloji dəstəsi” Əlciyan çayının orta hövzəsində tədqiqatlar aparılmışdır. Dəstə fəaliyyət göstərdiyi müddətdə Şəki bölgəsinin Cəfərəbad, Aydınbulaq, Əliyar, Aşağı Daşağıl, Sarıca, Fazıl və Oxud kəndləri ərazilərinə səfərlər təşkil etmişdir. Oxud kəndinin şimali-şərq tərəfində “Yolkalıq” adlandırılan ərazidə antik və ilk orta əsrlərə aid olduğu güman edilən abidə qeydiyyatına götürüldü. Əldə edilən arxeoloji materiallar Kiş-Doxun nekropolu ilə həmdövr olduğunu güman etməyə imkan vermişdir [12, s. 1].

2004-cü ildə Fazıl kəndinin Təpəbaşı abidəsində xilasetmə işləri nəticəsində 3 torpaq qəbir itib batmadan öyrənilmiş, kəndin Yoncalı və Sayvalı əraziləri yerüstü tədqiqata cəlb olunmuşdur [13, s. 19].

2007-ci ildə “Şəki arxeoloji-etnoqrafik” qrupu Şəkinin Kiş kəndində həyatıyanı sahədə təsərrüfat işləri görülərkən aşkarlanan qəbir qalıqlarına baxış keçirmişdir. Əldə olunan keramika nümunələri Doxun nekropolunun keramikası ilə həm dövr olub, son antik-ilk orta əsrlərə (e.ə. III – b.e.

II-III əsrləri) aiddir [14, s. 13]. Həmin ildə Böyük Dəhnə kəndində torpaq işləri görülərkən keramika fraqmentlərinin aşkarlanması ilə əraziyə baxış keçirilmiş və yoxlama qazıntı sahəsi qoyulmuşdur. Nəticədə bir neçə antropoloji qalıntılar (çiyin sümüyü, qol sümüyü və s.), heyvan sümükləri, keramika və metal əşyalar aşkar edildi. Əldə olunan materiallar əsasında buranın antik dövrə aid nekropol olması güman edilmişdir [14, s. 13-14].

2007-2008-ci illərdə Təpəbaşı abidəsi tədqiqatlara cəlb olunmuş, bütövlükdə 5 qəbir abidəsi öyrənilmişdir. Tədqiq edilən qəbirlərdən ikisi Təpəbaşına xas olan dəfn formalarından qismən fərqlənirdilər. Belə ki, qəbir döşəmələri dəfnin icrasından əvvəl qum qatılmış boz palçıqla suvanmışdı. Qəbirlərdən birində dəfn olunan şəxsin başı bədənindən aralıda dəfn olunub [7, s. 6].

2012-2015-ci illərdə də Təpəbaşı abidəsində genişmiqyaslı arxeoloji qazıntı işləri davam etdirilmişdir. Bu illər ərzində 12 qəbir (4-ü küp, 8-i torpaq qəbir) tədqiq edilib. Əsaslı qazıntılarla yanaşı, bu illər ərzində kəşfiyyat, xilasetmə və yeni abidələrin qeydiyyata alınması işləri də həyata keçirilmişdir. 2012-ci ildə Yoncalı, Sayvalı, Söyüdlü ərazilərində yerüstü kəşfiyyat aparılmış və bəzi əlamətlərə görə burada küpdə dəfnlə əlaqədar nekropol olduğu qənaətinə gəlinmişdir. Çapağan kəndi ərazisində, Əyriçayın sağ və sol sahillərinin 2 km-liyində yerüstü kəşfiyyat zamanı burada antik-ilk orta əsrlərə aid (b.e.III-IV əsrlər) keramika parçalarına təsadüf edilmişdir [15, s. 20]. 2013-2015-ci illərdə Yoncalı nekropolu və yaşayış yerində kəşfiyyat qazıntıları aparıldı [16, s. 17]. Yoncalının mərkəzi hissəsinin arxeoloji materialları antik dövrdən ilk orta əsrlərə qədər olan dövrü, şimal və şərq hissəsi isə antik dövrə qədərki dövrü və antik dövrün əvvəllərini əhatə etdiyini göstərir [16, s. 23]. 2013-cü ildə Cüyürlüdə tədqiqatlar əvvəlcə xilasetmə, daha sonra isə kəşfiyyat qazıntıları əsasında aparılıb [16, s. 37]. Ümumilikdə, 11 qəbir öyrənilmişdir. Tədqiq edilən qəbirlər öz lokal və səciyyəvi xüsusiyyətlərini əks etdirməklə yanaşı, həm də abidənin dəqiq xronoloji tarixinin müəyyən edilməsinə də əsas vermişdir. Cüyürlü nekropolu inkişaf etmiş dəmir dövründən antik dövrə keçid mərhələsini izləməyə imkan verir [16, s. 41]. 2014-cü ildə Əyriçay və Küngüt çay hövzəsində bir neçə yerdə antik dövrlə bağlı ərazilər qeydə alınmış, Qara məryəm arxeoloji abidəsi ərazisində kəşfiyyat işləri aparılmışdır [17, s. 1].

Göründüyü kimi, Əyriçay və Kiş çayı vadiləri tunc dövründən orta əsrlər dövrlərinə aid abidələrlə zəngindir. Burada antik dövr qəbir abidələri əsasən Təpəbaşı və Kiş-Doxun abidələri əsasında öyrənilmiş, hər iki abidə üçün ümumi və səciyyəvi cəhətlər qeydə alınmışdır. Təpəbaşı nekropolu e.ə I minilliyin II rübündən b.e II-III əsrlərinə qədərki dövrü əhatə edir. Təpəbaşı abidəsində dəfn əsasən torpaq və küp qəbirlərdə icra olunurdu. Küp qəbirlərdə əsasən azyaşlı və yeniyetmə uşaqlar sıx bükülü vəziyyətdə dəfn olunurdular. Dəfn bütöv deyil, sınımış küplərdə, əsasən oturacağına yaxın hissədə icra olunurdu. İstər küp, istərsə də torpaq qəbirlərin əsas səciyyəvi xüsusiyyəti qəbirlərdə kül, kömür izlərinin müşahidə olunmasıdır. Əksər qəbirlərdə ocaq yerləri müşahidə olunmasa da (bəzi qəbirlərdə ocaq yerləri müşahidə olunur) qəbir döşəmələrində və qabların arasında kül qalıntılarına rastlanılması Təpəbaşında dəfndən əvvəl müəyyən ritualın həyata keçirildiyindən xəbər verir. Ola bilər ki, qəbirdən kənarında ocaq qurulur, onun külləri isə qəbir boyu səpəlirdi [15, s. 7]. Bu adətin izlərinə Təpəbaşı ilə həmdövr olan və Təpəbaşı nekropolunun qonşuluğunda yerləşən Yoncalı abidəsində də rast gəlinib [15, s. 19]. Təpəbaşında bəzi qəbirlərdə heyvan və insan sümüklərinin parçalanaraq dəfn edilməsi halına da rast gəlinmişdir. Belə sümüklərdə yanq izləri də müşahidə olunur [13, s. 11]. Təpəbaşında qəbirlər müxtəlif dərinliklərdə izlənilir. N.Muxtarov qəbirlərin dərinlikləri ilə qəbir avadanlıqlarını əlaqələndirmiş və belə nəticəyə gəlmişdir ki, varlı şəxslər zəngin qəbir avadanlıqları ilə daha dərinə, kasıb və orta təbəqə isə daha dayazda basdırılırdı [13, s. 14]. Təpəbaşı qəbirlərinin forma və xüsusiyyətləri X.Alməmmədovun "Təpəbaşı nekropolu" adlı məqaləsində bəhs olunmuşdur [8].

Kiş-Doxun abidəsi antik və ilk orta əsrlər dövrünü əhatə edən nekropoldur. Burada da küpdə və torpaqda qəbirlər qeydə alınıb. Buradakı qəbirlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri qəbirlərdə 2 və daha çox şəxslərin dəfn edilməsidir. Qəbirlər şimala, bəzən şimal-şərqə doğru istiqamətlənmişdir. Qəbirlərdə ocaq izlərinə, kül, kömür qırıntılarına rast gəlinir. Küp qəbirlərdə anatomik vəziyyət qeydə alınmayıb. Küplər çox böyük ölçüdə olmamaqla bərabər, burada küpdə dəfn etmə adətinə xas əlamətlərdən olan

küpün maili şəkildə qoyulması halı da müşahidə olunmur. Odur ki, N.Muxtarov Kiş-Doxun nekropolunda müşahidə olunan cəsədlərin küp içərisinə yığılması halını küpdə dəfn adətinə aid etmir. Bunu “ikinci dəfn” adəti kimi dəyərləndirir [18, s.4]. Kiş-Doxun nekropolunda müşahidə olunan digər kollektiv qəbir forması “döyüşçü” qəbirləridir. Buradan ən azı 17 şəxsə məxsus antropoloji qalıqlar aşkarlanmışdır. Qəbirə 20 nizə ucluğu və bir ədəd döyüş yabası və bıçaq tiyələri qoyulmuşdur. N.Muxtarov “döyüşçü” qəbiri üçün burada dəfn olunan insanların eyni vaxtda öldürülməsələr belə (eyni vaxtda ölmələri də istisna edilmir), eyni vaxtda dəfn olunduqları qənaətinə gəlmişdir [18, s. 5]. N.Muxtarov “Kiş-Doxun nekropolunda kollektiv dəfnin bəzi xüsusiyyətləri” adlı məqaləsində kollektiv dəfn anlayışına, onun müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif qəbir tiplərindəki praktik izlərinə aydınlıq gətirməklə Kiş-Doxun nekropolundakı kollektiv dəfnin səciyyəvi cəhətlərini göstərmişdir [18].

Təpəbaşı və Kiş-Doxun nekropollarında tədqiqat işləri 2019-2020-ci illərdə beynəlxalq çərçivədə – Azərbaycan-Qazaxıstan birgə arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən davam etdirilmişdir [19, 20, 21]. Təpəbaşı abidəsində iki il davamlı olaraq aparılan tədqiqatlar nəticəsində dəmir və antik dövrlərə aid müxtəlif dərəcələrdə qorunub saxlanılan qəbir və qurbangah yerləri aşkar edilmişdir. Bu dəfnlərdən ikisi küp, 11 isə isə torpaq qəbirləridir. Bundan əlavə, Təpəbaşı abidəsinin 2020-ci il arxeoloji tədqiqatlarında yaşayış yerinin təsərrüfat tikililəri aşkar edilib. Bunlar antik dövrə aid keramika sobaları və ona aid yardımçı təsərrüfat qurğularıdır [20, s. 26-31].

Zaur Həsənov və Zaynolla Samaşevin rəhbərlik etdiyi ekspedisiya 2019-cu ildə Kiş-Doxun nekropoluna yerüstü baxış keçirmiş, dron çəkilişləri ilə abidənin ortofotoplanını hazırlamışdır [21, s. 3]. 2020-ci ildə abidədə əsaslı çöl-tədqiqat işləri aparılmışdır. Qazıntı işləri zamanı 2 kollektiv qəbir və 3 ayin yeri öyrənilmişdir. Aşkar edilən qəbir və ona aid ayin yerlərindən biri daş düzümlü kiçik təpə formalı strukturla əhatələnir. Burada dəfn küpün içərisində və ətrafında həyata keçirilib. Küpün içərisində 3, ətrafında 3 nəfərə məxsus anatomik olmayan antropoloji qalıqlar var idi. Bundan savayı, küpün yanında beli üstə bütöv uzadılmış skelet də müəyyən olunub [21]. Digər maraqlı dəfn forması 3 qatdan (yarusdan) ibarət olub zəngin qəbir avadanlığına sahibdir. Aşkar olunmuş qəbrin üst qatı ayin yeri, 2-ci və 3-cü qatları isə kollektiv dəfn olunmuş qəbirləridir. Qəbirin ikinci qatında böyük küpün fraqmentləri, heç bir anatomik pozisiyonun qorunmadığı xeyli sayda insan sümükləri, müxtəlif saxsı qablar, dəmir nizə ucluqları, müxtəlif bəzək əşyaları üzə çıxdı. Qəbirdə sümüklər əsas etibarilə böyük küpün fraqmentlərinin haşiyəyə aldığı iç hissədə üzə çıxıb. Bu qatdan çoxlu insan sümükləri çıxsa da, kəllə qutularına rast gəlinməyib. 18 ədəd kəllə qəbrin alt qatında qeydə alınıb. 2019-2020-ci illərdə aparılan tədqiqatların ilkin nəticələri Zaur Həsənovun “Работа азербайджано-казахстанской международной археологической экспедиции в 2019-2022 гг” adlı məqaləsində [22] əks olunmuşdur.

YEKUN NƏTİCƏ

Göründüyü kimi, Təpəbaşı və Doxun nekropollarının hər ikisi də maraqlı dəfn adətlərini özündə əks etdirən qəbirlər ilə zəngin abidələrdir. Bu baxımdan, Şəkidə aparılan arxeoloji tədqiqatlar qədim Albaniya dövlətinin tarixi təəkkülü xüsusiyyətlərini və Azərbaycan tarixində dəmir dövründən Albaniya dövrünə keçid mərhələlərini izləməkdə, eləcə də qədim Albaniya dövlətində müxtəlif mədəniyyətlərin rastlaşmasını müşahidə etmək üçün olduqca böyük önəmə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Геющев, Р. О типологии и закономерностях развития погребальных обрядов Кавказской Албании (IV-VIII вв.) // Итоги полевых археологических и этнографических исследований за 1972 год в Азербайджанской ССР, – Баку: Элм, – 1973, – с. 19-20.
2. Osmanov, F. Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyəti (e.ə. IV–b.e. III əsrləri) / F. Osmanov. – Bakı: Elm, – 1982. – 160 s.

3. Халилов, Дж. Материальная культура Кавказской Албании (IV в. до н.э. – III в н.э.) / Дж. Халилов. – Баки: Elm, –1985. – 237 s.
4. Xəlilov, M. Albaniyanın qəbir abidələri: IV-X əsrlər / M. Xəlilov. – Bakı: Nafta-press, – 2009. – 179 s.
5. Гошгарлы, Г. Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана / Г. Гошгарлы. – Баки: Elm, – 2012, – 246 s.
6. Muxtarov, N. 1985-ci ildə Şəki rayonu ərazisində olan arxeoloji abidələrdə aparılmış xilasetmə işləri haqqında hesabat (Şəki: 1985-ci il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №398, vərəq – 142.
7. Muxtarov, N. Şəki bölgəsində aparılan arxeoloji kəşfiyyat işlərinin qısa hesabatı (Şəki: Fazıl kəndi, 10 iyun-03 iyul 2008-ci il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №637, vərəq – 15.
8. Alməmmədov, X. Təpəbaşı nekropolu // – Bakı: Azərbaycan arxeologiyası, – 2006. VIII, № 1-4, – s. 63-74.
9. Muxtarov, N. 1986-cı ildə Şəki rayonu abidələrində xilasetmə işlərinə dair hesabat (Şəki:1986-cı il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. № 452, vərəq – 33.
10. Muxtarov, N. Azərbaycan Respublikası EA Tarix İnstitutu Yeni tikinti sahəhələrinin arxeoloji tədqiqi şöbəsinin Şəki arxeologiya-folklor qrupunun 1990-cı il iş planı üzrə gördüyü işlərin hesabatı (Şəki: 1990-cı il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. № 973, vərəq – 22.
11. Muxtarov, N. Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun yeni tikinti sahələrinin arxeoloji tədqiqi şöbəsinin Şəki arxeologiya və folklor qrupunun 1997-cı il hesabatı (Şəki-Bakı: 1997-ci il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, vərəq – 119
12. Muxtarov, N., Bədəlova, İ. Azərbaycan Respublikası MEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Şəki Sarıca axeoloji dəstəsinin 08-27 aprel 2003-cü il tarixdə gördüyü işlərə dair hesabat (Şəki: Aprel-may 2003-cü il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. № 580, vərəq – 26.
13. Muxtarov, N. Şəki Arxeologiya və Folklor qrupunun 01 dekabr 2003-cü il – 01 dekabr 2004-cü il müddətində gördüyü işlərin hesabatı (Şəki: 2004-cü il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №603, vərəq – 54.
14. Muxtarov, N., Bədəlova İ. Şəki arxeologiya və folklor qrupunun 2007-ci ildə gördüyü işlərin hesabatı (Şəki: 2007-c il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №627, vərəq – 82.
15. Muxtarov, N., Bədəlova İ., Əmrahqızı C. Şəki-Oğuz-Qax arxeoloji ekspedisiyasının Şəki arxeoloji-folklor qrupunun hesabatı (Şəki: 2012-ci il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №766, vərəq – 115.
16. Muxtarov, N., Bədəlova İ., Əmrahqızı C. Şəki Arxeologiya və Folklor qrupunun, Şəki-Qax-Oğuz arxeoloji ekspedisiyasının 2013-cü ildə gördüyü işlərin geniş hesabatı (Şəki-Bakı:2013-cü il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №778, vərəq – 85.
17. Muxtarov, N., Bədəlova İ., Əmrahqızı C. Şəki Arxeologiya-folklor qrupu və Şəki-Qax-Oğuz arxeoloji ekspedisiyasının 2014-cü ildə gördüyü işlərin hesabatı (Şəki-Bakı: 2014-cü il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №809, vərəq – 88.
18. Muxtarov, N. Kiş Doxun nekropolunda kollektiv dəfnin bəzi xüsusiyyətləri haqqında // Şəki şəhərində Tarix və Mədəniyyət abidələrinin qorunması, tədqiqi və istifadə olunması problemlərinə həsr olunmuş Elmi-praktiki konfransın materialları – Şəki: –1996 – s.4-15
19. Həsənov, Z., Samaşev, Z., Kariyev, E. [və b.] “Azərbaycan-Qazaxıstan beynəlxalq arxeoloji ekspedisiyası”nın Şəki rayonunda apardığı arxeoloji çöl-tədqiqat işlərinin hesabatı (Bakı:2019-cu il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №920, vərəq – 99.

20. Həsənov Z., Samaşev Z., Kariyev E. [və b.] “Şəki, Oğuz, Zaqatala arxeoloji ekspedisiyası”, “Azərbaycan-Qazaxıstan arxeoloji ekspedisiyası”nın Şəki rayonunda apardığı arxeoloji çöl-tədqiqat işlərinin hesabatı (Bakı: 2020-ci il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №921, vərəq –79.
21. Həsənov Z., Samaşev Z., Kariyev E. [və b.] “Azərbaycan-Qazaxıstan arxeoloji ekspedisiyası”nın “Kiş” Tarix-Memarlıq Qoruğunda çöl-tədqiqat işlərinin 18 sentyabr–22 noyabr, 2020-ci il ərzində aparılması haqqında hesabat (Bakı:2020-ci il) // AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi Arxivi, İnv. №922, vərəq – 140.
22. Гасанов З. Работа “Азербайджано-Казахстанской международной археологической экспедиции” в 2019-2022 гг. // – Astana: Cultural Heritage. Science Journal. National Museum of Kazakhstan, – 2022. №4 (99), – s. 53-58.

HISTORIOGRAPHY OF THE RESEARCH OF THE BURIAL SITES OF THE SHEKI REGION, BELONGING TO THE CLASSICAL ANTIQUITY PERIOD

N.M. Mammadli

Sheki, as one of the important regions of Caucasian Albania, is distinguished by the richness of classical antiquity burials. These monuments are considered an invaluable source for studying the ancient cultural heritage of the region. The article emphasizes the importance of studying of these graves, and discusses the history of research of the religious worldviews and burial customs of the people of classical antiquity in this region based on practical and theoretical research. Here, the structure of the graves under study and their specific characteristics are also analyzed. In addition, new information obtained as a result of archaeological research conducted in recent years at the Kish-Doxun and Tepebashi archaeological sites is also reflected in the article, which is of particular importance for studying the burial customs of ancient Albania.

Keywords: *Classical Antiquity, Sheki, necropolis, collective burials, jar graves.*

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ПОГРЕБАЛЬНЫХ ПАМЯТНИКОВ ШЕКИНСКОГО РЕГИОНА АНТИЧНОГО ПЕРИОДА

Н.М. Мамедли

Шеки, как один из важных регионов Кавказской Албании, отличается богатством надгробных памятников классической древности. Эти памятники считаются бесценным источником для изучения древнего культурного наследия региона. В статье подчеркивается важность изучения надгробных памятников, а также обсуждается история изучения религиозных мировоззрений и погребальных обычаев народов античного периода Шекинского региона на основе практических и теоретических исследований. Здесь же анализируется структура исследованных могильных памятников и их специфические характеристики. Кроме того, в статье отражены новые сведения, полученные в результате археологических исследований, проведенных на памятниках Киш-Духун и Тепебаша в последние годы, что имеет особое значение с точки зрения изучения погребальных обычаев древней Албании.

Ключевые слова: *Античный период, Шеки, некрополь, коллективное захоронение, кувшинные захоронения.*